

Степан КОСТЬ, професор ЛНУ імені Івана Франка

ХТО ВИНЕН?*

Один важливий висновок можна зробити у зв'язку із смертю М. Скрипника – навіть з націонал-комунізмом не могла примиритися потужна і безкомпромісна, фанатична і жорстока політична сила – російський більшовизм. Можна згадати, як після смерті Леніна пи-

сав про нього Д. Донцов у статті «В. Ленін» (кн. III-IV «Літературно-наукового вісника» за 1924 р.) – саме як про жорстокого, фанатичного, цілеспрямованого диктатора. Д. Донцов показав генезу російського більшовизму, його джерела (про це писав у романі «Бесы» Ф. Достоевський). Д. Донцов вказав на два завдання, для виконання яких історія вибрала Леніна: 1) усунути від влади збанкрутілу касту, що правила Росією і 2) повернути Росію з європейського шляху, на який її вивів Петро І. Дуже важливу думку висловлено в останньому абзаці статті: «Прокляттям нашої історії є те, що ми не могли цьому збірникові невгасимого фанатизму, неугнutoї енергії і чисто понтифікального почуття власної непомилності – не могли протиставити нічого рівновартного». Так, українські вожді, інтелегентні лідери української революції не могли суперничати з Леніном та іншими більшовицькими діячами за цими ознаками. Вони уособлювали інший тип характеру, мислення, діяльності. Це теж було однією із причин поразки українських визвольних змагань, української державності. (Лише С. Петлюра поступово усвідомив значення, конечність, неминучість кривавої боротьби за державність). А завершує статтю Д. Донцов так: «Але все ж історія занотує колись у своїх анналах, що коли Ленін помер у Москві, то могилою лєнінізму була Україна». Сучасні дослідники (історики, політологи) цієї тези Д. Донцова не знають, а вона в контексті розмови про Голодомор має принципове значення.

У цьому полягала трагедія вождів української революції – вони не були жорстокими (не кажучи вже про відсутність в їх характерах і поведінці патологічної жорстокості), не були фанатиками, вони сприймали загальнолюдські вартості на рівні заповідей, політична доцільність в їхній практичній діяльності ніколи не гурвала над людськими долями і життям. Вони були людьми, справді, аж занадто людьми.

* Закінчення. Початок ч. 9-10, 2018.

Трагедія М. Скрипника – не тільки у фізичній смерті. Вона символічна. Це був трагічний фінал українського націонал-комунізму, утопічної спроби поєднати соціальне з національним в умовах відновленої російської імперії – вже радянської, державного новотвору російського більшовизму. Парадокс М. Скрипника полягає в тому, що раніше чи пізніше його звинуватили б в українському націоналізмі, ось чому він був приречений.

По суті, відповідь на запитання «хто винен у Голодоморі?» втрачає сенс, якщо йдеться про конкретних осіб (від ідеологів Голодомору, його замовників, організаторів і виконавців – аж до виконавців найнижчого рівня, до люмпен-виконавців). Вони зникли фізично, біологічно і таким чином уникли покарання за свої злочини. Але не зникла ідея, в ім'я якої Сталін і його середовище (а це міг би бути Троцький і його прихильники, це був Ленін, з ініціативи якого більшовицька Росія напала на Україну) знищили мільйони українців. Ця політична сила – це такий відлам чи напрям комуністичного руху як більшовизм. Свою аморальну сутність він продемонстрував майже відразу після жовтневого перевороту. Проте ми не зрозуміємо більшовизму поза контекстом російської історії, а докладніше – «російської ідеї» як концептуального осердя російської безкомпромісної, експансіоністської політики, спрямованої до гегемонії, до панування (світового теж). У поєднанні з хворобливим російським месіанством, що мало би морально виправдати експансію, російська ідея завжди була небезпечною для інших народів. Л. Толстой відверто і самокритично писав про жахи російської історії: «С Петра І починаються особливо поразительные и особенно понятные и близкие нам ужасы русской истории. Беснующийся, пьяный, сгнивший от сифилиса зверь четверть столетия губит людей: казнит, жжет, закапывает живыми в землю, заточает жену, распутничает, чужелюбствует. Сам, забавляясь, рубит головы, кощунствует, ездит с подобием креста из чубуков в виде детородных членов и подобием Евангелия – ящиком с водкой. Коронует б... свою и своего любовника, разорет Россию, казнит сына. И не только не поминают его злодейств, но до сих пор не перестают восхвалять этого чудовища. И нет конца всякого рода памятникам ему». До цього можна лише додати згадку про те, що зробило в часи Мазепи московське військо в гетьманській столиці – Батурині.

Зрештою, ця російська ідея починалася не за Петра І, а з появи ідеї «Третього Риму», що її проголосив у XV ст. монах Філофей.

Майже п'ятсот років «русская идея» вмивалася кров'ю гноблених і винищуваних народів. А тому й жорстокість Івана Грозного, і Петра І, і Катерини II (цієї європейської блудниці, за визначенням Енгельса), і деспотизм інших російських самодержавців, – це органічне для російської історії явище. Так само як органічним для російської історії є й російський більшовизм як фор-

ма «русской идеи», як цією формою є «керована демократія» сучасних російських лідерів.

Р. Лемкін, автор концепції геноциду, на відміну від багатьох інших дослідників (і зарубіжних, і українських) висловився однозначно: «Винищення української нації це, мабуть, класичний приклад советського геноциду, його найтриваліший і наймасштабніший експеримент із русифікації. Це справді лише логічне продовження таких царських злочинів...» [2].

Однозначно відповів на запитання «хто винен?» й І. Драч: «Голодомор 1932–1933 років за своєю суттю не був випадковим, ані унікальним епізодом у долі українського народу. Настав час до кінця усвідомити раз і назавжди, що це був лише один з найближчих до нас, уцілілих і нині суцільних українців, етап планомірного викоринення української нації, неприйняття якої глибинно закладене у нащадків північних племен, що їм наш народ дав свою віру, культуру, цивілізацію і навіть імення». Ще одна цитата із цієї ж статті «Важкі уроки українства» (ж. «Сучасність», ч. 11 за 2009 р.): «Перший урок, який уже стає невід'ємною складовою національної свідомості українця, полягає в тому, що у Росії ніколи не було, немає і поки що не передбачається іншого інтересу в Україні, ніж винищення до решти, до ноги, до пня української нації. Бачимо, що від найрафінованішого філософа до найзахланнішого п'яниці надто в багатьох росіян вклядено справді фатальну одержимість українофобією. Вона становить один з головних елементів «русской идеи...».

Мабуть, з цим твердженням І. Драча не погодиться багато українців (особливо російськомовних). Нам здається, що з ним, радше, погодяться росіяни, принаймні, десь у глибині душі, бо ніколи не було у т. зв. середньостатистичного росіянина особливого співчуття до тих народів, землі яких завойовували спочатку Московське царство, згодом Російська імперія і Радянський Союз. Якщо не вникати в методологічні нюанси і не вдаватися до дипломатичної фразеології і пропагандистських гасел про віковичну «дружбу» українців і росіян як «народів-братів», то треба визнати, що І. Драч має рацію лише частково, бо дещо все ж треба уточнити. Якщо не вимагати від публіцистичної статті з її викривальним пафосом докладної наукової аргументації (а основна теза статті, назагал, аксіоматична – її довела тривала історія українсько-російських стосунків починаючи від Андрія Боголюбського), то можна зробити І. Драчеві лише один закид методологічного плану – він не структурує поняття, яке він використовує на означення **того**, хто ж нищить українську державність, ідею, буття? Що це – «північні племена» колись, Росія як держава, росіяни як народ, окремі його верстви (від «найрафінованішого філософа» до «найзахланнішого п'яниці»), чи кількасотрічний расизм і ксенофобія?

Але є ще і сучасні російські медіа, про які О. Палхольовська сказала, що це резервуар, «в якому нічим не замаскована патологічна ненависть до України» (ч. 40 газети «День» від 14 березня 2006 року).

І. Драч не поодинокий у своїй помилці (маємо на увазі ототожнення держави і народу). Свого часу подібним чином міркував С. Бандера, який на початку 50-х років дуже гостро критикував проросійську концепцію американської політики, критикував США за нехтування національними інтересами тих народів, що їх поневолила Москва. Він писав у статті «Первородний гріх проросійської концепції»: «Але коренем усіх помилок амери-

канської політики і плянів супроти СРСР є теза, що московська нація, московський імперіалізм і більшовизм – це три окремі, а не органічно зрослі з собою явища, що ворогом для всіх інших народів є сам більшовизм і що в боротьбі проти нього мати московський нарід за союзника» [23, с. 267].

Щоправда, українська політична думка репрезентує й інші підходи. Так, І. Багрянний у статті «Трикутний торг» (1951): «Ми не плутаємо всього російського народу ані з більшовиками, ані з російськими імперіалістами і віримо, що в надрах російського народу є сили, які ставляться до проблеми майбутнього устрою на місці сталінської каторги не по-комуністичному й не по-імперіалістичному» [24, с. 262].

І. Багрянний не хотів зауважувати деяких очевидних речей. І. Лисяк-Рудницький переконливіший. Він писав: «Але як стоїть справа з самим російським народом? Коли б хтось хотів утотожнювати Росію, як націю, з радянською системою – це було б недопустиме спрощення. Але годі заперечити, що тут існують глибокі взаємопов'язання. Це не була примха історії, що комунізм запустив коріння власне в Росії. Навіть поверховий спостерігач не може не бачити, що між такими посталями, як Петро Великий і Сталін, існує внутрішня духовна спорідненість. Ряд характеристичних рис деспотичної монархії Миколи I віднаходимо в сучасній Радянській Росії. Чи обожнювання Сталіна не нагадує старомосковського цезаропапізму? І чи сучасне самозвеличання Москви, як «глави всього прогресивного людства» не подобає на нове перевтілення традиційного російського месіанізму та російського прагнення до панування над світом, які колись виявлялися як теорія «Третього Риму?»» [25, с. 321]. Зазначимо, що стаття з'явилася у 1951 р. І. Лисяк-Рудницький не зрікається надії, що колись в житті російського народу спадщина вільнолюбних новгородських купців переважить над спадщиною татарських ханів. Він навіть вказує, що для осягнення цієї мети була б кінцева радикальна операція, що надала б цілому східноєвропейському та північноазійському просторові зовсім нову подобу.

Як бачимо, сподівання І. Лисяка-Рудницького не здійснилися. Через сорок років після того, як він написав цю статтю, Радянський Союз розвалився. Ця «радикальна операція» звичайно вплинула на Росію, але початкові демократичні процеси завершилися «керованою демократією», великодержавні амбіції збереглися як на рівні держави та її керівництва, так і на побутовому рівні. Більше того, «вогнем і мечем» було здійснено упокорення Чечні як «исконно русской земли».

І все ж ми й сьогодні повинні розрізняти, розмежувати Ро-

сію як державу, російський народ й ідейну, духовну і світоглядну базу функціонування російського державного механізму.

Поки що Росія в будь-якій своїй державній формі і незалежно від кольору (триколіорова, біла, червона) не визнавала української державності, але теоретично можливо, що внутрішня чи зовнішня ситуація змусять її це зробити фактично і спілкуватися з Україною як із рівноправним партнером; українці хочуть бачити таку Росію – велику, демократичну, добросусідську. Кілька сотень років (скажімо, від появи ідеї третього Риму), росіян (чи раніше московитів) зомбували, нав'язуючи їм уявлення про історичну місію богообраного народу, про його винятковість; це не могло не залишити відбиток на формуванні національного характеру росіян – манія величчя, як й імперська хвороба, заразливий, звідси – неповага й зверхність у ставленні до інших, ксенофобія, шовінізм. Але російський народ – це теж жертва більшовицької системи. Ми знаємо й інших росіян – терплячих, розумних, працьовитих; раніше чи пізніше цей народ теж прийде до усвідомлення себе європейцями; це не провина росіян, а біда, що вони як народ виявилися більш схильними до більшовицьких експериментів, до більшовицької демагогії, ніж українці.

Якщо ми вбачаємо причину Голодомору в існуванні непримиренного, а тому й трагічного, фатального, якого не можна було уникнути конфлікту між російським більшовизмом (його природою, його задумами і планами) й українством (його ментальністю, традиціями, способом життя, історичним призначенням), навіть якщо, за В. Морозом [26, с. 3–16], Голодомор – це реакція інстинкту самозбереження російської ідеї, то й тоді суть проблеми полягає не в демонічних рисах тих чи інших ідеологів, організаторів, «командирів» голоду, а в наявності такої аморальної, людиноненависницької ідеології, яка в ім'я навіть чітко не окресленої утопії здатна на винищення мільйонів. Маємо на увазі більшовизм. Безперечно, зіткнення з ним було неминучим, але лише за інших умов Україна могла себе захистити – за умови своєї державності.

Повернімося до твердження Д. Донцова про те, що ленінізм помер в Україні. Але російський більшовизм теж помер в Україні, бо Голодомор як засіб боротьби з українством означав водночас і духовну смерть більшовизму як ідейної, ідеологічної, світоглядної сили.

Інша річ, що більшовизм не був випадковим явищем в російській імперії. Це, протягом певного історичного часу, була цілком органічна форма існування «русской идеи». Чи зникли всі «бесь» Ф. Достоевського, «грядущие хамы» Д. Мережковського, «шариковы» М. Булгакова? Чи трансформувалася суть в минулому завжди агресивної

«русской идеи» згідно із загальнолюдськими вартостями? Якою буде ця ідея в умовах «керованої демократії», в умовах «ліберального імперіалізму», в тому «русском мире» патріарха Кирила, в сферу впливу якого знову мав би потрапити й український народ – це вже інше питання. Сьогодні ж ми повинні здавати собі справу з того, що винен у Голодоморі, відповідальний за Голодомор – російський більшовизм.

Про це потрібно говорити тому, що ще й сьогодні є багато спекуляцій, а то й провокацій. Інша річ – чи усвідомлюють автори, що іноді висловлені тези мають провокативний характер? Відомий політолог К. Бондаренко у статті «Памяти Голодомора» («Грани плюс» за листопад 2007 року) зазначає, що у нього є свої порахунки із радянською владою, оскільки в родині померло від голоду кілька чоловік. Але для нього в цій проблемі є «Но!» і К. Бондаренко висловлює дивне, незрозуміле, некоректне тлумачення геноциду («Геноцид – это когда один народ массово, под корень, истребляет народ другой»), не менш дивний погляд і на причини Голодомору. Як стверджує К. Бондаренко, «Голод стал следствием желания местных властей выслужиться перед высоким московским начальством. И голод организовали сами украинцы, сидящие в Харькове и издающие инструкции». Зробити висновок, що то публікація замовна і оплачена не можемо, бо для цього у нас немає доказів. Можна довести помилковість подібних поглядів на Голодомор, вона очевидна, і К. Бондаренко як досвідчений політолог це знає. Такі твердження – то брехня свідомо, висловлена з певною метою. Ще більше – це провокація. К. Бондаренко моделює ситуацію (посилаючись на своє ж хибне тлумачення геноциду), що в Україні нібито в Голодоморі вважають винними росіян (а він, зрозуміло, вважає українців і росіян братніми народами). Проте ні Президент В. Ющенко, ні серйозні дослідники ніколи і ніде не заявляли про росіян, про російський народ як винуватця трагедії 1932–1933 року. У зв'язку з цим хочеться нагадати статтю І. Франка «Щирість тону і щирість переконань» (кн. 5 ХХХ тому «Літературно-наукового вістника» за 1905 рік), в якій він нищівно критикує і саркастично висміює галицьких москвофілів. І. Франко зазначає: «не вірте, молоді русофіли, своїм духовним батькам д. Мончаловському та д-ру Духновичу, наперед усьому в однім пункті: що ми, галицькі українці, тим тільки і дишемо й живемо, що «ненавистью ко всему русскому». Не вірте їм у сім пункті, бо се свідомо брехня. М и в с і р у с о ф и л и ».

Як відомо, у травні 2009 року СБУ порушила кримінальну справу за фактом геноциду в Україні. Слідчо-оперативні групи працювали у всіх областях. Під час слід-

ПЕРЕДПЛАТА НА ЖУРНАЛ «УНІВЕРСУМ» (ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ 2019 РОКУ)

Щоб регулярно отримувати журнал «Універсум», слід переказати через будь-який банк чи надіслати поштовим переказом 117 гривень на поточний рахунок № 2600744144 в ПАТ АКБ «Львів», МФО 325268, ЄДРПОУ 19326603.
Одержувач: ТзОВ «Універсум».

Не забудьте надіслати на адресу редакції («Універсум», п/с 2994, Львів—17, 79017) копію квитанції поштового переказу чи платіжного доручення, чітко вказавши при цьому свою адресу.

«Універсум» в Інтернеті: <http://universum.lviv.ua>,
<https://www.facebook.com/universum.lviv>

ства віднайдено 857 масових поховань, з'ясовано назви 735 населених пунктів, занесених на «чорну дошку», розсекречено і долучено до кримінальної справи 400 документів, що свідчить про злочинні вказівки, а також їх виконання. У процесі слідства було опитано понад 1300 свідків. Кримінальна справа налічує 253 томи. Апеляційний суд Києва 13 січня 2010 року визнав винними у Голодоморі Сталіна, Молотова, Кагановича, Постишева, Косіора, Чубара, Хатаєвича. Безперечно, юридична оцінка цього злочину надзвичайно важлива, але таку ж юридичну оцінку треба дати і більшовизмові як найбільш агресивному, аморальному, фанатичному, жорстокому напрямку комуністичної ідеології.

Список літератури

1. *Зваан Т.* Геноцид. Вступ до проблеми / Т. Зваан // Україна модерна. – 2008. – Вип. 13: Війна переможців і переможених.
2. *Лемкін Р.* Советський геноцид в Україні / Р. Лемкін // Сучасність. – 2008. – Ч. 11.
3. *Портнов А.* Концепції геноциду та етнічних чисток: західні наукові дискусії і місце в них українських сюжетів / А. Портнов // Україна модерна. – 2008. – Вип. 13: Війна переможців і переможених.
4. *Джеймс Мейс:* «Ваші мертві вибрали мене...» / [За заг. ред. Л. Івшиної]. – К.: ЗАТ «Українська прес-група», 2008. – 672 с.
5. *Григорій Омельченко.* Наше зобов'язання перед Богом – обрати главою держави українця / Г. Омельченко // Україна молода. – 2009. – 29 грудня.
6. *Кульчицький С. В.* Ціна «великого перелому» / С. В. Кульчицький. – К.: Україна, 1991. – 432 с.
7. *Кульчицький С.* Український Голодомор у світлі останніх досліджень / С. Кульчицький // Український історик. – 2008. – Ч. 3–4.
8. *Лук'яненко Л. Г.* Нюрнберг-2 / Л. Г. Лук'яненко. – К.: Нора-прінт, 2001. – 114 с.
9. Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали / [Упор. Р. Пиріг]. – К., 2007. – 1227 с.
10. *Антонович М.* У правових джерелах / М. Антонович // Сучасність. – 2009. – Ч. 11.
11. *Ленін В. І.* Повне зібр. тв. / В. І. Ленін. – Т. 36.
12. *Драч І.* Важкі уроки українства / І. Драч // Сучасність. – 2007. – Ч. 11.

13. *Зімон Г.* Чи був Голодомор 1932 – 1933 рр. інструментом «ліквідації українського націоналізму»? / Г. Зімон // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 97–108.

14. *Костенко Ю.* Україна пам'ятає – світ визнає / Ю. Костенко // Пам'ять століть. – 2008. – Ч. 5–6.

15. Телефонові розмови В. Молотова й Сталіну про роботу з хлібзаготівель в Україні, 30.10.1932 // Командири великого голоду: Поїздка В. Молотова та Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. / [За ред. В. Васильєва та Ю. Шаповала]. – К., 2001.

16. *Марочко В.* Чорні дошки України: геноцид по-сталінськи / В. Марочко // Пам'ять століть. – 2008. – Ч. 5–6.

17. *Юхновський І., Верстюк В.* Голодомор – геноцид українського народу / І. Юхновський, В. Верстюк // Пам'ять століть. – 2008. – Ч. 5–6.

18. Великий Голод в Україні 1932–1933 років: у IV томах. – К., 2008. – Т. IV: Звіт конгресово-президентської комісії США з дослідження Великого Голоду 1932–1933 рр. в Україні. – 624 с.

19. *Марочко В.* Творці Голодомору / В. Марочко // Пам'ять століть. – 2008. – Ч. 5–6.

20. Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост.: О. В. Хлевнюк, Р. У. Дэвис, Л. П. Кошелева, Э. А. Рис, Л. А. Роговая. Федеральная архивная служба России; Российский государственный архив социально-политической истории. – М.: РОССПЭН, 2001. – 798 с.

21. *Дорошенко М.* Участь партійно-радянського керівництва в реалізації політики українського селянства у 1932–1933 рр. / М. Дорошенко // Пам'ять століть. – 2008. – Ч. 5–6.

22. *Єфіменко Г.* Зміна векторів у національній політиці Москви в голодоморні 1933р. / Г. Єфіменко // Український історичний журнал. – 2003. – Ч. 5.

23. *Бандера С.* Перспективи української революції / С. Бандера. – К.: Інститут національного державознавства, 1999.

24. *Багрянний І.* Публіцистика: Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе / І. Багрянний. – К.: Смолоскип, 1996. – 856 с.

25. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – Том II. – Київ: Основи, 1994. – 573 с.

26. *Мороз В.* Голод 33 року й українізація / В. Мороз // Сучасність. – 1983. – Ч. 10.

Чверть століття тому, в грудні 1993 року, світ побачило перше число журналу «Універсум». Редакція буде вдячна усім симпатикам часопису за будь-яку фінансову допомогу!

Доброчинні пожертви на підтримку часопису можна зробити через будь-який банк або надіслати поштовим переказом на поточний рахунок 2600744144 в ПАТ АКБ «Львів», ЄДРПОУ 19326603, МФО 325268. Одержувач: ТЗОВ «Універсум»

